

ЧАС ВИНИКНЕННЯ УПА: МІФИ ТА РЕАЛЬНІСТЬ

До нинішнього часу в українській історичній науці актуальним залишається питання часу виникнення Української повстанської армії. Сучасні дослідники висловлюють різні припущення початків УПА: УПА виникла восени 1942 р. з ініціативи ОУН(Б); перші загони УПА створив на Поліссі літом 1941 р. отаман Т. Бульба-Боровець (певний вплив на діяльність якого мала ОУН(М)). Такий підхід, який утвердився у вітчизняній історіографії, був започаткований в післявоєнний період еміграційними дослідниками історії української повстанської боротьби.

Еміграційні вчені, послідовники різних українських політичних груп воєнного періоду, орієнтуючись на різні фракції ОУН (ОУН(Б) або ОУН(М)), ідеологічну партійну ворожнечу, яка виникла ще до війни, перенесли на своєрідну “ворожнечу” і в історичній науці, намагаючись “вивести” початки УПА саме із діяльності своєї організації.

Вже в 1946 р. М. Лебедь у книзі “УПА. Українська повстанська армія. Її генеза, ріст і дії у визвольній боротьбі українського народу за Українську Самостійну Соборну Державу” початок УПА відносив до кінця 1942 р., коли було організовано збройний відділ під командуванням Коробки (Перегіньяка) [12, с. 76]. Така думка утверджується в дослідженнях інших еміграційних вчених, прихильників ОУН(Б), зокрема П. Мірчука [16; 17], В. Косика [9; 10; 15; 23] та інших.

На противагу, в спогадах та дослідженнях представників ОУН(М) виникнення УПА відноситься до середини 1941 р. і пов’язується з діяльністю Поліської Січі Т. Бульби-Боровця, яка активно співпрацювала з мельниківцями. Про це, зокрема, зазначає у книзі “В ім’я правди: До історії повстанчого руху в Україні” (1947 р.) [28] колишній представник ОУН(М) при штабі Української народної революційної армії О. Штуль (Шуляк, Жданович). За його словами, книга „В ім’я правди: До історії повстанчого руху в Україні” стала реакцією на спроби „перекручень і навмисного фальшування” історії повстанської боротьби, перш за все історії заснування УПА представниками ОУН(Б).

Відповідно до висновку робочої групи істориків при Урядовій комісії з вивчення діяльності ОУН і УПА, остання виникла навесні 1943 р., що фіксується багатьма конкретними фактами. Тому “тезу про виникнення УПА навесні 1943 р. слід сприймати як аксіому” [19, с. 16].

Метою дослідження є аналіз становлення збройних формувань українського національного руху опору, які виступали під назвою “УПА”, ініційованих на різних етапах Другої світової війни бульбівцями та бандерівцями.

Загальновизнану дату утворення УПА – “14 жовтня 1942 р.” – було прийнято постановою Української головної визвольної ради (УГВР) від 30 травня 1947 р. В постанові УГВР „Про визнання дня 14-го жовтня 1942 р. днем постанови Української Повстанчої Армії (УПА) та про встановлення цього дня святковим днем УПА” говориться: “В м. жовтні 1942 р. на Поліссі постали перші збройні відділи, що дали початок Українській Повстанчій Армії” [16, с. 238]. В повідомленні ОУН(Б) від 30 липня 1947 р. зазначається: “14-го жовтня 1942 р. в лісах Полісся з окремих збройних груп повстала Українська Повстанча Армія... Для ознаменування історичної дати утворення Української Повстанчої Армії, день 14-го жовтня проголошено святом УПА”, яке збігається з козацьким святом Покрови [4, арк. 108].

Проте, як зазначають деякі дослідники цього питання, зокрема А.Кентій, відомі на сьогодні документи ОУН-УПА за 1942-1944 рр. не підтверджують факту створення в жовтні 1942 р. УПА під керівництвом ОУН(Б), а найімовірніше, що вона виникла навесні 1943 р. Поява постанови УГВР від 30 травня 1947 р., на думку вченого, була обумовлена певними політичними мотивами. І коли “вважати жовтень 1942 р. днем постанови УПА, то це може бути щонайбільше УПА Бульби-Боровця, хоч вона, як відомо, виникла раніше” [8, с. 10-11].

Матеріали ОУН(Б) 1942 р. свідчать, що вона в цей час стояла на вичікувальних позиціях, а її діяльність зводилася до антирадянської та антинімецької критики, а не до відкритої збройної боротьби. В квітні 1942 р. відбулася II Конференція ОУН(Б), в тексті постанови якої наголошується: “На Осередніх і Східних Українських Землях критику колоніальної політики поєднуємо з боротьбою проти московсько-більшевицьких впливів, проти пропаганди партизанщини, санкціонованих московським імперіалізмом”. В іншому пункті постанови йдеться: “Критику німецької політично-господарської системи ведемо шляхом роз’яснювальної пропаганди серед мас, боротьби з вислужниками й опортуністами...” [20, с. 68-69]. Нічого не говориться про збройну боротьбу ОУН(Б) і в різних відозвах 1942 р. В “Слові Організації Українських Націоналістів в першу річницю проголошення самостійності української держави у Львові дня 30 червня 1941 року” від 30 червня 1942 р. зазначається: “Ми українці знайшлися в тяжкому положенні. З одної сторони московсько-жидівська навала ще дихає своїм чадом, з другої нова Німеччина з своєю колоніальною політикою вже дається нам добре в знаки...” [26, арк. 19-19зв.]. В листівці “Партизанка і наше ставлення до неї” (жовтень 1942 р.) ОУН(Б) висловлює ще різко негативне відношення до питання партизанської збройної боротьби. В цьому контексті бандерівці також негативно ставилися до бульбівців, а самі партизани ними названі „агентами Сталіна і Сікорського” [3, с. 21; 26, арк. 27].

Неготовність ОУН(Б) на початку 1942 р. до відкритої збройної боротьби проти німців започаткувала

непорозуміння в самому бандерівському Проводі. Прихильники відкритого антинімецького напрямку розпочали підготовку до створення партизанських формувань [22, с. 4]. В жовтні 1942 р. військовий референт Краєвого Проводу ОУН(Б) на північно-західних українських землях Сергій Качинський (Остап) створює на Поліссі перший повстанський відділ. Восени 1942 р. також утворюється озброєний відділ сотника Довбешки-Коробки (Перегіняк) на Волині. Тому, на думку П. Мірчука, партизанський відділ, створений С. Качинським у жовтні 1942 р., можна вважати початком УПА [17, с. 30-33].

Однак, незважаючи на існування цих військових формувань бандерівців з кінця 1942 р., їх відкрита збройна боротьба проти німців та радянських партизанів розпочалася лише на початку 1943 р. Так, 7 лютого 1943 р. відбувся перший бій з німцями відділу сотника Коробки під час наступу на містечко Володимирець [17, с. 30-33].

Рішення про збройну боротьбу ОУН(Б) прийняла на III Конференції, яка проходила 17-21 лютого 1943 р. поблизу Олеська на Львівщині: “Провід ОУН на III-й Конференції в лютому 1943 р. зважив стан внутрішніх сил та сил ворога, розглянув зовнішні політичні обставини для військової дії. Після цього на теренах Полісся й Волині виступили перші збройні відділи Української Повстанської Армії (УПА)” [20, с. 97].

Про причини переходу до повстанської акції ОУН(Б) на початку 1943 р. зазначає у листі до брата Володимира Василь Макар (Сіроманець, Безрідний), керівник Служби безпеки на північно-західних українських землях: “Повстанчу акцію на північно-західних і частинно східних теренах ми мусіли почати, і це не було зарано, як дехто каже, але вже запізно. Мусіли ми це робити з двох причин. Перша: терен виривався нам з рук. З одної сторони – почали множитись отаманчики, як Бульба-Боровець, а з другої сторони – червона партизанка почала заливати терен. Отже, коли б ми не були почали повстанчої акції, то не мали б що робити. Друге: ще тоді, коли ми не починали повстанчої акції, німота почала масово винищувати села... У зв’язку з тим маса людей почала втікати в ліси і блукати самопас. Почались грабіжі, інші пішли в комуністичну партизанку, до Бульби і т. п. Отже, ми мусіли організаційно охоплювати тих людей в лісі. – Оце дві засадничі причини нашої повстанчої акції” [13, с. 408; 14, с. 43-44].

Виникнення українського національного руху опору та Української повстанської армії як однієї з його складових є складним та тривалим процесом, який зумовлювався дією комплексу різних чинників, що проявлялися на політичному, економічному, соціальному та духовному рівнях. Головну роль тут відігравало, по суті, підневільне, колоніальне становище території України у складі сусідніх держав, зокрема СРСР та Польщі, що не відповідало її життєвому потенціалу. Як наслідок такої суперечності, з часом в українському суспільстві з’явилися колоніально-метропольні антагонізми, які в кінцевому результаті і призвели до виникнення руху опору, важливою умовою чого стала німецько-радянська війна.

Інша справа, хто першим очолив спрямування цих процесів в русло організаційної революційно-військової боротьби та вперше використав назву “УПА” для означення власних збройних формувань. Ще в 1941 р., розпочавши антирадянську боротьбу, військові формування Т. Бульби-Боровця вживали назву “УПА”. Зокрема, цей напис розміщувався на печатці Поліської Січі, в центрі якої був зображений тризуб: “Головна Команда Української Повстанчої Армії Поліська Січ” [25, арк. 11]. Цю думку підтримують також деякі сучасні українські історики.

У свою чергу, В. Косик, спираючись на німецькі архівні матеріали, подає інше бачення цієї проблеми: “У серпні 1941 р. Тарас Бульба організував збройний загін української міліції. Дозволений і озброєний вермахтом, його загін... називався „Поліська Січ”, займався очищенням болотистого й лісного району північно-західної України (частково Білорусі) від залишків Червоної армії та від радянських партизанів” [11, с. 239], тому Поліську Січ, “яка виконувала завдання для німців, ніяк не можна вважати початком УПА, як це роблять деякі автори” [21, с. 11]. Не заперечує своїх зв’язків з німецьким командуванням і сам Т. Бульба-Боровець: “Німці намагаються використати наші сили для своїх цілей, а ми намагаємось використати своє упривілейоване становище...” [1, с. 123].

На початку 1942 р., перейшовши на позиції двофронтової боротьби (як проти СРСР, так і проти Німеччини), військові формування Т. Бульби-Боровця, окрім Полісся, поширюють свою діяльність на територію Волині, тому означення “поліська” втрачає попереднє значення і використовується лише назва “УПА”. В газеті “Земля і влада” від червня 1943 р. зазначається: “...УПА перейшла до збройної боротьби проти німців і веде її до сьогодні під командою отамана Т. Бульби-Боровця, змінивши офіційну назву (“Поліська Січ” – С.С.) на „Українська Повстанча Армія” з огляду на поширення своєї діяльності також на неполіські терени” [7, с. 5]. Як зазначає О. Шуляк, збройні формування ОУН(Б) оформились під назвою “Військові відділи ОУН С. Бандери”, збройні формування ОУН(М) – “Військові відділи ОУН А. Мельника”. Назва ж “УПА” вживалася лише відділами Т. Бульби [28, с. 20-21]. Незважаючи на це, в радянських та німецьких документах військові формування Т. Бульби-Боровця періоду 1942 – 1943 рр. часто називаються “Поліська Січ” або рух “Тарас Бульба”.

З весни 1943 р. назву “УПА”, яка була запозичена у бульбівців, широко почали вживати військові формування ОУН(Б) [24, арк. 1]. А в часописі “До зброї” за липень 1943 р., який видавався політичним

відділом УПА, створеної з ініціативи ОУН(Б), зазначається: “Політична боротьба українського народу за Українську Державу увійшла в нову фазу. На це склалися ріст внутрішньої сили українського народу і зовнішня політична обстановка. Виявом цієї організованої боротьби є Українська Повстанча Армія (УПА)” [27, арк. 94]. Це призвело до існування під однією назвою протягом певного часу двох різних течій руху опору: бульбівської та бандерівської. В історіографії з метою їх розрізнення використовуються відповідні назви. Бандерівська УПА часто означається як “ОУН-УПА” або власне “УПА”, а бульбівська – “УПА(Б-Б)” (“УПА Бульби-Боровця”) [5; 6]. Загони УПА(Б-Б) з кінця липня 1943 р. виступають під назвою “Українська народна революційна армія” (“УНРА”) [7, с. 1; 18, с. 1].

Вперше словосполучення “повстанська армія” було вжито в 1918 – 1921 рр. для назви більшовицьких формувань (“Повстанська армія радянської України”), які вели боротьбу проти гетьманського режиму. Словосполучення “повстанська армія” також використовували війська Н. Махна (“Повстанська армія України імені батька Махна”) [8, с. 58-59]. Вперше ж назва “Українська повстанська армія” була застосована по відношенню до учасників Другого зимового походу військ армії УНР у 1921 р. під командуванням Ю. Тютюнника. Після поразки рейду залишки його військ утворили на теренах Волині “Волинську повстанську армію”, яка проіснувала до жовтня 1922 р. У документах періоду Другої світової війни абревіатура “УПА” розшифровувалася як “Українська повстанча армія”. Назва “повстанська” пізнішого походження і вживалася переважно у публікаціях на Заході [2, с. 345].

Таким чином, говорячи про початки УПА, необхідно розрізнити бульбівську УПА та бандерівську УПА (так звана “ОУН-УПА”). Бульбівські збройні відділи під назвою “УПА” виникають у середині 1941 р. та діють головним чином на території Полісся. Тому повна назва військових формувань Т. Бульби-Боровця у цей час відповідно до територіального означення регіону Полісся була “Українська Повстанська Армія Поліська Січ”. На цьому етапі боротьби вона мала виключне антирадянське спрямування. З весни 1942 р., з переходом військових партизанських підрозділів бульбівців на позиції двофронтової боротьби та поширення своєї діяльності окрім Полісся на Волинь, територіальне означення військових підрозділів у назві “УПА” втрачає значення, тому ця назва виступає самостійно.

Бандерівські збройні відділи постають під запозиченою у бульбівців назвою “УПА” (“ОУН-УПА”) на початку 1943 р. До кінця року ОУН-УПА підпорядковує до складу своїх формувань значну частину представників інших українських повстанських формацій, зокрема Фронту української революції, ОУН(Б) та УНРА. Під цією “популярною” назвою вони існували до кінця війни та в післявоєнний період до повного розгрому націоналістичного підпілля органами радянської влади.

ВИКОРИСТАНА ЛІТЕРАТУРА:

1. *Бульба-Боровець Т.* Армія без держави. Слава і трагедія українського повстанського руху. Спогади. – Вінніпег: Волинь, 1981. – 326 с.
2. *Грицак Я.* Нарис історії України: формування модерної української нації XIX – XX ст. – Київ: Генеза, 2000. – 360 с.
3. *Держава і армія // Самостійна Україна.* – 1983. – № 4-6. – С. 18-23.
4. *Державний архів Служби безпеки України.* – Ф.13. – Од.зб.376. – Т. 4. – 383 арк.
5. *Дзьобак В.* Тарас Бульба-Боровець і його військові підрозділи в українському русі опору (1941 – 1944 рр.). – Київ: Інститут історії України НАН України, 2002. – 260 с.
6. *Дзьобак В., Ільющин І., Касьянов Г., Кентій А., Кульчицький С.* Організація українських націоналістів і Українська повстанська армія: Історичні нариси / Відп. ред. С. Кульчицький. – Київ: Наукова думка, 2005. – 496 с.
7. *Земля і влада.* – 1943. – червень.
8. *Кентій А.* Українська повстанська армія в 1942-1943 рр. – Київ: Інститут історії України НАН України, 1999. – 287 с.
9. *Косик В.* Бульба, Поліська Січ і початки УПА // *Визвольний шлях.* – 1984. – № 9. – С. 1059-1070.
10. *Косик В.* Про “уряд УНР у Варшаві” й Тараса Бульбу-Боровця (Деякі аспекти історії 1939-1945 років) // *Визвольний шлях.* – 2001. – № 2. – С. 44-54.
11. *Косик В.* Україна і Німеччина у Другій світовій війні. – Париж – Нью-Йорк – Львів: Наукове товариство ім. Т. Шевченка у Львові, 1993. – 660 с.
12. *Лебедь М.* УПА. Українська повстанська армія. Її генеза, ріст і дії у визвольній боротьбі українського народу за Українську самостійну Соборну Державу. 1 частина. Німецька окупація України: Репринтне вид. – Дрогобич: Відродження, 1993. – 208 с.
13. *Літопис нескореної України: Документи, матеріали, спогади. Книга I / Підготували Я. Лялька, П. Максимук та ін.* – Львів: Просвіта, 1993. – 800 с.
14. *Літопис Української Повстанської Армії: У 28 т. – Т. 2: Волинь і Полісся: Німецька окупація. Кн. 2. / Відп. ред. С. Штендера.* – Торонто: Видавництво “Літопис УПА”, 1977. – 256 с.

15. Матеріали наукової конференції Всеукраїнського Братства вояків УПА (Організація Українських Націоналістів і Українська Повстанська Армія. Історія, уроки, сучасність). Упорядники О. Дичковський, Г. Дичковська, Л. Наконечний. – Стрий: ТОВ “УВІС”, 1993. – 124 с.
16. *Мірчук П.* Українська Повстанська Армія: 1942-1952: Документи і матеріали. – Львів: Товариство української мови ім. Т. Шевченка, 1991. – 448 с.
17. *Мірчук П.* Українська Повстанська Армія: 1942 – 1952. – Мюнхен, 1953. – 319 с.
18. Оборона України. – 1943. – 1 серпня.
19. Організація українських націоналістів і Українська повстанська армія. Фаховий висновок робочої групи істориків при Урядовій комісії з вивчення діяльності ОУН і УПА. – Київ: Наукова думка, 2005. – 53 с.
20. ОУН в світлі постанов Великих Зборів, Конференцій та інших документів з боротьби 1929-1955. – (б. м.), 1955. – 371 с.
21. Україна в Другій світовій війні у документах. Збірник німецьких архівних матеріалів (1942-1943): Т. 3. / Упоряд. В. Косика. – Львів: Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України; Львівський державний університет ім. І. Франка; Інститут української археографії та джерелознавства ім. М. Грушевського НАН України, 1999. – 384 с.
22. Україна в Другій світовій війні. Збірник доповідей виголошених на перших Студійних Днях в Балтімор, 5-6 жовтня 1957 р. – Балтімор, 1957. – С. 2-7.
23. Українська Повстанська Армія і національно-визвольна боротьба в Україні у 1940-1950 рр.: Матеріали Всеукраїнської наукової конференції, 25-26 серпня 1992 р. – Київ: Інститут історії України НАН України, 1992. – 240 с.
24. Центральний державний архів вищих органів влади та управління України (далі – ЦДАВО України). – Ф. 3833. – Оп. 1. – Од. зб. 127. – 24 арк.
25. ЦДАВО України. – Ф. 3837. – Оп. 1. – Од. зб. 9. – 110 арк.
26. Центральний державний архів громадських об'єднань України (далі – ЦДАГО України). – Ф. 57. – Оп. 4. – Од. зб. 348. – 81 арк.
27. ЦДАГО України. – Ф. 57. – Оп. 4. – Од. зб. 354. – 165 арк.
28. *Шульк О.* В ім'я правди: До історії повстанчого руху в Україні. – Роттердам, 1947. – 36 с.

Алексєєва-Процюк Д.

ПРОДОВОЛЬЧЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ВІЙСЬКОВОПОЛОНЕНИХ ТА ІНТЕРНОВАНИХ В РОКИ ВЕЛИКОЇ ВІТЧИЗНЯНОЇ ВІЙНИ ТА В ПОВОЄННИЙ ПЕРІОД

Рівень забезпечення іноземних військовополонених та інтернованих продуктами харчування був не лише важливим показником ставлення Радянської держави до обеззброєного ворога, а й чинником, що безпосередньо впливав на фізичний стан і працездатність бранців війни.

Ще напередодні надходження перших польських військовослужбовців до таборів НКВС радянський уряд потурбувався про їх забезпечення продовольством. Наркомату внутрішніх справ РНК СРСР виділили значні продовольчі фонди: 153 т житнього та пшеничного борошна, 379 т крупів, 32 т макаронних виробів, 159 т м'яса, 447 т риби [1, с. 341]. Рішенням Економічної ради при РНК СРСР № 37 від 20 вересня 1939 р. та інструкцією УПВ НКВС СРСР від 11 жовтня 1939 р. встановлювалися норми харчування полонених. Проведений російським дослідником О. Кузьміним порівняльний аналіз їх калорійності засвідчив – щоденний раціон рядових колишньої польської армії (2578 калорій) перевищував норму радянських в'язнів (2305 ккал.). Ще вищою була норма харчування офіцерів. Її енергетична цінність становила 3110 кілокалорій [13, с. 114, 338-339]. Згодом керівництво НКВС СРСР (наказом № 00248 від 26 лютого 1940 р.) встановило для польських бранців диференційовані норми харчування в залежності від продуктивності їх праці [4, арк. 80-82].

Ситуація з продовольчим постачанням полонених доволі різко змінилася після нападу Німеччини на Радянський Союз. Телеграмами Генерального штабу РСЧА від 23 та 26 червня 1941 р., а 29 червня і роз'ясненням УПВ НКВС СРСР підлеглим інстанціям були доведені нові добові норми харчування військовополонених. Наразі на одного бранця припадало 600 г житнього хліба, 90 г круп, 10 г макаронів, 40 г м'яса, 20 г риби тощо [2, с. 19]. Та й ці, і без того значно менші норми, так і не стали чинними. В умовах війни головним завданням стало забезпечення продуктами та фуражем діючої армії. При цьому навіть постачання власного цивільного населення здійснювалося за залишковим принципом. Про військовополонених говорити не доводилося.

30 червня 1941 р. РНК СРСР ухвалила постанову № 1782-79 сс, а 6 серпня 1941 р. – № 4732рс. Цими актами норми продовольчого постачання військовополонених були вкотре зменшені. Порівняльний аналіз документів засвідчує, що основна норма харчування військовополонених стала нижчою за норму харчування радянських в'язнів. Із раціону бранців повністю зникло м'ясо, а хлібний пайок зменшили до 400 г [13, с. 58-61].